

УДК 784.1(477)

Ю.Ю. Іванова

ДУАЛІЗМ МИСТЕЦЬКОГО СИНТЕЗУ У ЦИКЛІ ХОРОВИХ ПОЕМ В.СКУРАТОВСЬКОГО «П'ЯТЬ СТРУН УКРАЇНИ»

Кожен музичний жанр пов'язаний з життям і являє енциклопедію найрізноманітніших людських почуттів. Серед інших жанрів, які проникли у музику з літератури, таких як балада, гімн, новела, гумореска та ін., поема посідає особливе місце. Вона постає як феномен особливої поетичності образів, вишуканості, неперевершеного зразку вільної музичної форми, самовираження творчої індивідуальності композитора, несе у собі характерний синтез мистецтва слова та звуку.

Одним із цікавих ракурсів дослідження впливу синтезу музики і поетичного слова на розвиток жанру поеми в українській хоровій культурі є вивчення даного дуалізму крізь призму їх органічного співвідношення в особистості одного митця – поета-музиканта і музиканта-поета на прикладі циклу поем для мішаного хору а'cappella «П'ять струн України» Дніпропетровського композитора В.Скуратовського на вірші Лесі Українки.

Цікаво дослідити п'ять хорових поем, у яких взаємодія слова і музики відбувається одразу у чотирьох сферах: запозиченні музикою жанру поеми з літератури, творчості поета-музиканта, композитора-поета та безпосередньому зв'язку хорової тканини з текстом. Спробуємо визначити вплив взаємодії музичної та поетичної обдарованості в одній особистості на її творчу діяльність та виявити нові художні завдання виконання хорових поем на вірші поетеси, виходячи з аналізу синтезу музики і поетичного слова.

Леся Українка виступила на літературному терені, перш за все, як поет-лірик. Та її лірика протягом усього героїчного і страдницького життя поетеси, завжди була сповнена мужності, енергії, волі, незламності і у той же час безмежної ніжності, чистоти та вишуканості. І якщо узагальнити її поетичний доробок, то побачимо, що таке майстерне поєднання у ньому інтимної лірики з щирим народним патріотизмом є близьким загальній філософській концепції жанру поеми.

Що спонукає композиторів вже не перше століття звертатися до творчості Лесі Українки? Як саме втілюється її поетичний світ у жанрі хорової поеми? Та чи вплинула музична обдарованість поетеси на її літературні твори, їх подальшу долю у музичному втіленні?

Мальовничість, пластичність, оригінальність образів Лесі Українки завжди викликають подив. Патріотичний мотив, щира народність, теми нескореності та героїзму, що проймають усю її творчість, безумовно, постійно знаходять співдумців. Форма поезій поетеси вражає надзвичайною різноманітністю строфіки, метрики, ритміки. Тому можна припустити, що з цієї точки зору творчість поетеси цікава для композиторських рішень та задумів. Крім того, романтичні тенденції, якими дихає доробок поетеси, виявляються близькими, зрозумілими, а іноді і необхідними для багатьох творчих особистостей сьогодення.

Музикальність – одна з характерних рис українського народу. Багато видатних постатей нашої літератури мали музичні здібності – співали, грали на різноманітних музичних інструментах, склали невеличкі п'єси. Леся Українка також була музикальною людиною. Вона любила, знала та розуміла музику, добре грала на роялі і, можливо, на неї навіть чекала блискуча музична кар'єра, якби не тяжка хвороба.

Музика завжди викликала у душі поетеси гаму почуттів. Вона чула мелодії усюди: у вітерці весняної ночі, у шумі морських хвиль, шелесті трав та ін. Крізь усе своє життя поетеса пронесла гарячу любов до народної пісні, українського фольклору. Відомо, що 220 народних мелодій було записано з голосу Лесі Українки її чоловіком – музикознавцем-фольклористом Климентом Квіткою. Музика надавала поетесі творче літературне натхнення,

під її впливом яскрава фантазія літератора змальовувала нові дивовижні сюжети та образи. Герої її творів обожають музику: пробуджена грою свирілі, розкриває нам красу своєї душі лісова русалка Мавка; поет з «Давньої казки» акомпанує собі на мандоліні; образ матері часто супроводжується співом колісанок... Музичні образи у поезії Лесі Українки набувають символічного значення, втілюючи у собі високе тяжіння до краси, духовності та оптимізму.

Та коли говоримо про музичність вірша Лесі Українки, то це явище, безперечно, пояснюється не тільки її знанням музики та безмежною любов'ю до народної пісні. Поетична музикальність – дар особливого роду, що йде від гострого і тонкого відчуття слова. А воно надзвичайно розвинене у Лесі Українки, яка прекрасно знала і літературну, і народну мову. І тому, саме у поєднанні з витонченою гостротою зору, чудовим даром бачення світу, це відчуття слова робить поетесу великим художником, творчість якого дійсно здатна надихати на нові звершення не одне покоління музикантів.

Поезія Лесі Українки представлена творчістю сучасних українських композиторів у різноманітних жанрах: опери, балети, вокальні твори, романси. Серед українських композиторів, що звертаються до її творчості – Є.Вахнянин, В.Губаренко, Л.Дичко, Д.Загрецький, В.Золотухін, М.Жербін, Г.Жуковський, В.Кирейко, В.Мартинюк, М.Скорик та ін. Серед багатьох творів, що з'явилися під впливом поезії Лесі Українки, найбільш традиційним для України є хоровий жанр, адже хоровий спів завжди притаманний українському народові, мав свою історію, особливості та традиції. Тож, беручи до уваги патріотизм Лесі Українки, її любов до народної пісні, фольклорних традицій, видається втілення її поезії саме у хоровій музиці органічним. Такий зразок перетворення поетичного світу у музичних творах сучасних композиторів нового тисячоліття представлено творчістю О.Некрасова, А.Авдієвського, В.Герасимчука, Ф.Надененка, І.Соневицького, композиторів Дніпропетровщини – Н.Самохвалової (Сонети для жіночого хору), В.Скуратовського (хоровий цикл «П'ять поем України»). Розглянемо останній з творів.

Як зазначалося вище, окрім літературного обдарування, Леся Українка мала чудові музичні здібності, які, безумовно, вплинули на її поетичне слово.

Володимир Ілліч Скуратовський, окрім композиторського таланту, володіє дивовижним поетичним даром. Він є автором поетичної збірки «Распахнутое небо над собою» (2010 р.) – першої публікації поетичної творчості композитора. Вірші В.Скуратовського – лірична сповідь душі митця, сповнена філософських роздумів та узагальнень. Тому не дивно, коли творча душа, що здатна розуміти, відчувати, сприймати навколишній світ очима поета, а тим більш такого ж поета-лірика, може так тонко та щиро втілити тексти Лесі Українки у музиці. Ось що говорить сам композитор про таке «подвійне» обдарування: «Со временем ко мне пришло понимание того, что творчество (неважно, поэтическое или композиторское) – абсолютно единый процесс. Ведь рождается все с интонации – какого-то неожиданного гармонического оборота либо поворота мысли, который «цепляется» за сердце или сознание и уже не отпускает...» [10; 3].

Як поетів, цих двох талановитих митців об'єднує дещо спільне, не зважаючи на те, що між ними століття – романтичне світосприйняття, використання емоційно оцінювальних епітетів («бездольная мати», «байдужий промінь» (Л.У.); «выжженное небо», «душные объятия» (В.С.), деяка схожість у віршових розмірах (дактилі, амфібрахії), перехресне та кільцеве римування, торкання музичної тематики («Рондо-романс», «Баллада о призрачном счастье» (В.С.); «Сім струн», «Елегія» (Л.У.)) і, безумовно, та сама поетична музикальність, про яку йшла мова вище. Тож, не випадково поезія музично обдарованої Лесі Українки привернула до себе увагу поетично обдарованого музиканта В.Скуратовського. Результатом такого органічного синтезу муз став хоровий цикл з п'яти поем – дебют композитора в хоровому жанрі.

Цей твір виданий в Дніпропетровську у 2004 році. Він неодноразово звучав у концертах і фестивалях рідного міста, а також у виконанні хору «Credo» під керівництвом Богдана Пліша прозвучав у програмі XV Міжнародного музичного фестивалю «Київ – музик-фест».

Вірші Лесі Українки, які покладено в основу циклу поем, написано у 1890 р. під назвою «Сім струн» і вперше надруковано як цикл у збірці «На крилах пісень» (1893 р.). Кожний вірш циклу починається з певного музичного звуку і навіть пропонує у своїй назві жанрове рішення, тобто задум поетеси немов би передбачає музичне втілення циклу: Do – Гімн. «До тебе, Україно!»; Re – Пісня. «Реве-гуде негодонька...»; Mi – Колискова. «Місяць яснесенький...»; Fa – Сонет. «Фантазіє, ти сила чарівна»; Sol – Рондо. «Соловейковий спів навесні»; La – Ноктюрн. «Лагідні весняні ночі...»; Si – Сеттіна. «Сім струн я торкаю...».

В.Скуратовський з семи віршів циклу обирає п'ять – частини Do, Re, Mi, Sol, La, розпочинаючи кожна з них з музичного звуку, що покладено в основу назви кожного вірша, а також дотримуючись певних жанрових особливостей, вказаних поетесою.

Варто відмітити, що назва циклу «П'ять поем України» з'явилася не випадково. По-перше, як зазначає композитор, створюючи кожна частину циклу у жанрі поеми, він хотів підкреслити, що увесь задум твору відштовхується, перш за все, від поезії. Саме поетична інтонація зумовила музичну форму, мелодію, характер та структуру кожної з частин циклу. Більш того, музика народжувалася настільки природно, що кожний збіг форми, вказаної поетесою з результатом музичного втілення оцінювався композитором вже ретроспективно.

По-друге, як зазначалося вище, історичний початок жанру поеми поклали так звані ліро-епічні пісні, що виникли з первісного синкретичного мистецтва та у ході свого розвитку зазнали циклізації. Тобто циклічність, як модель, має безпосереднє відношення до жанру, що розглядається. Крім того, серед традиційних рис поемності у даному циклі варто відмітити також опору на фольклорні джерела, досить вільне вирішення форми кожної поеми, наявність синтезу інтимної лірики та узагальненого патріотизму з рисами епічності, композиційну єдність циклу, програмність.

I частина Do «До тебе, Україно!» – це гімн (цей жанр відчуває Леся Українка у вірші і його ж втілює у музиці В.Скуратовський). За визначенням гімн – хвалебна урочиста пісня, якій притаманна статичність руху та ритміки. Даний твір літературно та музично відповідає жанру, характеризується величчю, широтою, наповненістю звучання. Починається і закінчується поема закликком «Україно!» у гармонічній фактурі викладення, динаміці *f*, із застосуванням рішучого пунктирного ритму, стверджуючої квартової інтонації.

У тексті постійно звертається увага на пісенність української душі, і ця народна пісенність, безумовно, присутня у музичній канві твору, що виявляється в органічному поєднанні гомофонно-гармонічного і поліфонічного складів, широті та розспівності мелодії, перемінному несиметричному метрі, використанні пентатонічного ладу мажорного напрямку. До речі, ця мажорна пентатоніка, на якій будується основна тема гімну, лежить в основі усього циклу, адже кожна його частина носить назву ноти пентатонічного ладу (Do-re-mi-sol-la). Структура даного віршу – амфібрахій, що характеризується трискладовою стопою. Музична тема цілком підпорядковується такій формі вірша, розпочинаючись із затакту та маючи мелодичну кульмінацію у середині фрази. Крім того, паузи після кожного музичного речення, які застосовує композитор, здійснюють функцію текстових розділових знаків. Невипадкове і співпадіння текстової кульмінації з музичною, коли у хорі з'являється «*Rit. agitato*», почерговий вступ хорових партій складає враження поступового насичення звучності хорової фактури, зростає динамічне піднесення до *ff*.

Дана частина містить такі характерні риси жанру поеми: синтез епічної патетики з інтонаціями української народної ліричної пісні, досить розгорнутий об'єм хору, образне, ритмічне та інтонаційне підпорядкування музики поетичному тексту.

II частина Re «Реве-гуде негодонька» теж витримана композитором у характері, зазначеному Лесею Українкою – *Brio* (жваво, з натхненням). У тексті частини, знову ж таки, йде мова про сильну духом особистість, про небажання коритися горю, шалену волю до світлого майбутнього. Ця ідея літературного тексту яскраво виражена музичною мовою у рішучому, напруженому, стрімкому характері, контрасті так званої «теми негодоньки» та «теми людини».

Невипадково обрано і тональність поеми – трагічний h-moll (Л. ван Бетховен характеризував її як «чорну» тональність), а також штрихові рішення – tenuto (для підкреслення рішучого, напруженого характеру), акценти, sf (на закликах «Гей!»), staccato (як імітація крапель дощу на словах «Дощі ваші дрібненькіі обернуться в перли дрібні...»). Варто відмітити також скорботну низхідну секундову інтонацію з акцентом на верхньому звуці, що імітує тему негодоньки, – вона наполегливо повторюється в партії сопрано, на тлі ритмічного, остинатного супроводу інших партій хору на склад «ту-ту». Тема ж людини звучить впевнено, насичено; її викладено більш довгими тривалостями, у гармонічній фактурі, динаміці f. Завершується поема так само оптимістично, як і вірш Лесі Українки – звучить однойменний мажор (H-dur), у гучній динаміці хорового tutti на довгих тривалостях линує слова: «Та я нею не журюся!»

У даній поемі знаходимо такі характерні ознаки жанру: образна, ритмічна та інтонаційна відповідність хорової тканини літературному тексту, наявність фольклорних витоків (перемінний метр, несиметричні розміри, інтонаційна близькість теми людини українським народним пісням, рух хорових голосів в унісон та ін.), музична символіка (тональність h-moll, низхідна секундова інтонація, остинатний ритмічний малюнок теми негодоньки), наскрізний розвиток.

III частина Мі «Колискова». У цій частині композитор дотримується пропозиції Лесі Українки щодо жанрового рішення, дана поема – колискова, один з стійких народних архетипів.

У літературних колискових ортодоксально визначальним є не смисловий компонент, а звуковий (ритмо-мелодійний), тому так органічно музика лягає на текст. Варто відзначити дивовижну ніжність, вишуканість, нескінчену кантилену мелодії крайніх частин твору. Ця головна тема, що проходить почергово у партії сопрано та тенорів, супроводжується акордовими «колиханнями» інших груп хору на голосну «А», імітуючи колисання дитини. Говорячи про співвідношення поетичного й музичного ритмів, треба зазначити, що мелодія крайніх розділів колискової викладена рівними тривалостями – тріолями, що притаманне мелодіям на вірші трьохдольного тріольного (у літературній термінології також зустрічаємо подібне поняття) розміру: адже даний вірш – дактиль, що складається з трискладової стопи. Тож така вирівненість, силабічний принцип (1 склад = 1 нота) вокалізації тексту, ізохронізм складів-звуків надає мелодії особливу м'якість, ніжність та плавність.

Середній розділ поеми – стрімке, енергійне, сповнене мужності і волі фугато. Звернення композитора саме до цієї форми також обумовлене текстом. Адже важливість теми у фугато підкреслює собою і важливість цих слів у вірші, які звучать як вирок. Крім того, це емоційно напружене, зосереджене фугато є кульмінацією не лише даної поеми, але і циклу поем загалом.

IV частина Sol «Соловейковий спів навесні» несе у собі зображальні моменти, імітуючи пісні солов'я, картини природи. Леся Українка зазначає у назві вірша жанр рондо. Композитор у даній частині користується рондальністю будови. Даний вірш – анапест (акцентований третій склад фрази), що характеризується трискладовою стопою. У музичній мові даної поеми фрази побудовані також з кульмінаціями на третій склад.

За рефрен узятю тему соловейка, яку доручено виконувати соло сопрано. Але кризь призму романтичної пейзажної замальовки просліджується один з найголовніших мотивів поезії Лесі Українки – патріотичний, сповнений героїзму і нескореності. Саме на цей епізод припадає кульмінація усього твору: «Вільні співи, гучні, голосні В ріднім краю я чути бажаю, я чути бажаю...», коли звучить модуляція gis-H, у загальному схвилюванні прискорюється темп, лине стрімке хорове tutti.

Таким чином, основною ознакою поемності у даній частині є синтез ліричних картин природи з епічними мотивами героїки та патріотизму.

V частина La «Лазідні весняні ночі» змальовує красу прозорої весняної ночі, дивовижність української природи. Леся Українка пропонує у даному випадку жанр

ноктюрну, а композитор доповнює подібне творче рішення рондальністю будови (частину написано у формі п'ятичастинного рондо).

Світлу лірику та піднесений настрій тексту композитор втілює у музиці за допомогою різних засобів музичної виразності. Наприклад, цікавим є ритмічне рішення твору. Синкопованість у варіантному виді – характерне обличчя хору. Цікаво, що синкопована доля протягом твору постійно змінює своє місцезнаходження у такті. Така ритміка вплинула навіть на викладення у епізоді «С» цитати української народної пісні «Вийди, вийди, Іванку!» – календарно-обрядової пісні у жанрі веснянки. Адже у записах фольклористів мелодія веснянки звучить рівними тривалостями у розмірі 3/4, а у композитора – синкоповано у розмірі 4/4. Композитор доповнює образ закликання весни тонічним органом пунктом у першому реченні (адже як відомо, прийом *ostinato* здавна застосовувався як метод концентрації уваги, зачарування), а також досить цікавими засобами гармонії (II2, I7, IV4|3, IV4|3 +3), підпорядкованих задачі втілення у музиці незвичності та фантастичності.

Контрастом рефрену виступає кульмінація твору у другому епізоді на словах: «Там гімни лунають любові!». Адже музика епізоду дійсно гімнічна, вона набуває хоральності, широти, величі. Гармонічна фактура викладення, довгі тривалості, динамічне піднесення – все це посилює кульмінаційне значення даного фрагменту. Алюзії з жанром гімну складають композиційну єдність усього циклу, нагадуючи про гімн першої частини.

Варто зазначити, що романтичні тенденції – одна з головних об'єднуючих рис неоромантика В.Скуратовського та романтика Лесі Українки. У циклі присутні одразу декілька характерних ознак романтизму: моделі циклічності, типово романтична словесна гра, формоутворюючий принцип контрасту, що стосується не тільки співвідношення частин, але і їх внутрішньої побудови.

Таким чином, під час аналізу циклу хорових поем В.Скуратовського було виявлено як саме об'єднання музичного і поетичного обдарування в одній особистості впливає на кінцевий продукт її творчості, а також прослідковано шлях взаємодії вітчизняної неоромантичної хорової мови з літературним словом Романтизму. Визначено, що поезія музично обдарованої Лесі Українки органічно втілена у хоровому циклі поетично обдарованого музиканта В.Скуратовського за рахунок стильової спорідненості, логічного формоутворення, відповідності музичної та поетичної орфоєпії, метру та ритміки, жанрів і циклічної концепції, образного відтворення, нотної словесно-звукової гри, яскравого національного колориту, природної співзвучності літературної та музичної мови, що творчо реалізувалося у жанровому рішенні хорів циклу – поємі.

Джерельні приписи

1. Васина-Гроссман В.А. Музыка и поэтическое слово: В 3-х частях / В.А. Васина-Гроссман. – М.: Музыка, 1972. – Ч. 1. – 149 с.
2. Васина-Гроссман В.А. Музыка и поэтическое слово: В 3-х частях / В.А. Васина-Гроссман. – М.: Музыка, 1978. – Ч. 2, 3. – 368 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / Ред. колегія: Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів, В.І. Теремко. – К.: Академія, 1997. – С. 556-557.
4. Муха А.І. Композитори України та української діаспори: Довідник / А.І. Муха. – К.: Музична Україна, 2004. – 350 с.
5. Никешичев М.В. Поэма / М.В. Никешичев // Современный словарь-справочник по искусству / Ред.-сост. А.А. Мелик-Пашаев. – М.: Олимп: ООО Изд-во АСТ, 1999. – С. 518.
6. Пархоменко Л. Жанрові різновиди хорових творів (спроба систематизації та класифікації) / Л.Пархоменко // Проблеми української радянської музики. – К.: Музична Україна, 1969. – Вип. 2. – С. 50-112.
7. Поставна А.К. Хорова творчість дніпропетровських композиторів на зламі тисячоліть / А.К. Поставна // Музикознавство Дніпропетровщини. – Дніпропетровськ: Юрій Сердюк,

2002. – Вип. 2. – С. 26-32.

8. Ручьевская Е.А. Слово и музыка / Е.А. Ручьевская. – Л.: Музгиз, 1960. – 55 с.

9. Рябцева І.М. Композитор Скуратовський Володимир Ілліч / І.М. Рябцева // Музикознавство Дніпропетровщини. – Дніпропетровськ: Юрій Сердюк, 2003. – Вип. 3. – С. 9-12.

10. Скуратовский В.И. Распахнутое небо над собою / В.И. Скуратовский. – Днепропетровск: Изд-во «Свидлер А.Л.», 2010. – 106 с.

11. Щитова С.А. Хорова та камерна музика Дніпропетровщини на порубіжжі ХХ-ХХІ століть / С.А. Щитова // Українське музикознавство. Наук.-метод. зб. – К.: НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2006. – Вип. 35. – С. 312-325.

Резюме

Розглядається цикл хорових поем сучасного Дніпропетровського композитора В.Скуратовського, акцентується увага на впливі синтезу музики і поетичного слова на розвиток жанру поеми в українській хоровій культурі.

Ключові слова: хорова поема, дуалізм мистецького синтезу, українська музика, концепція романтизму.